

Ἐκκλησία ἐν Διαλόγῳ

ΑΡΧΙΜ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Δ. ΠΑΠΑΘΩΜΑ*

«Ἡ Θεολογία ἀνθίζει στὰ σύνορά της»

«Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα πού δημιούργησαν οἱ Σταυροφορίες –γράφει ὁ Στῆβεν Ράνσιμαν– ἦταν, ὅτι κατέστρεψαν ἀνεπανόρθωτα καὶ γιὰ πάντα τὶς σχέσεις Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων. Πρὶν ἀπὸ τὶς Σταυροφορίες, ἡ Ὁρθόδοξη *ιδίως* Ἐκκλησία καὶ ὁ Μουσουλμανικὸς κόσμος ἐπεδείκνυαν μία ἀνεκτικὴ ἀλληλοκατανόηση, *διαλεκτικότητα* καὶ *συνδιαλλαγή*, χάριν καὶ στοὺς *διαλόγους* πού ἀνέπτυξαν οἱ Βυζαντινοὶ θεολόγοι μὲ τὸν Μουσουλμανικὸν κόσμον [πρβλ. τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸ καὶ ἄλλους, μέχρι πολὺ ἀργότερα τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ]. Ἐπὶ πλέον, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπέτρεπε τὴν ἰδέα τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος (956-970) δὲν εὐλόγησε τὸν στρατὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969), πού ξεκινοῦσε γιὰ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν, ἐπισημαίνοντας ὅτι κανένας πόλεμος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἱερός. Τὴν ἰδέα τοῦ ἱεροῦ πολέμου εἰσήγαγαν, ὅμως, οἱ Σταυροφόροι, οἱ ὅποιοι τὴν ἀναζωπύρωσαν καὶ στοὺς Μουσουλμάνους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ τὴν ἐγκαταλείπουν»¹...

Τὸ θεολογικὸ στίγμα τοῦ Διαλόγου

Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια, ὁ Στῆβεν Ράνσιμαν ἐπισημαίνει ἱστορικὰ τὴν *πρωτοβουλία*, *ὑπαρξη* καὶ *χρήση* *διαλόγου* ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς θεολόγους καὶ ὑπογραμμίζει τὴν θεαματικὴ ἀποτελεσματικότητα πού εἶχε ἡ πρωτοβουλία αὐτοῦ τοῦ διαλόγου εἰδικὰ μὲ τοὺς Μουσουλμάνους, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Δυτικούς Χριστιανούς πού, ἀντὶ γιὰ διάλογο τότε, υἰοθέτησαν «ιερὸ πόλεμο» (1095-

---

* Ὁ Ἀρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμᾶς εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. RUNCIMAN STEV., *Byzantine Civilization*, Λονδῖνο 1961, σελ. 100 καὶ ἐξ.: ἡ ὑπογράμμιση τοῦ συγγραφέως.

1099). Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Στῆβεν Ράνσιμαν καταδεικνύει, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, στὸ σύνολο τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας, μὲ μόνη ἐξαιρέση τὸ πρόσφατο παρελθόν, ἦταν «Ἐκκλησία διαλόγου», σηματοδοτούμενη ἀπὸ τὴν θεολογία, καὶ ὄχι «Ἐκκλησία ἱεροῦ πολέμου», θεμελιούμενη στὴν ἰδεολογία.

Πράγματι, ἔνα ἀπὸ τὰ δομικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιακῆς πράξεως (ποιμαντική) καὶ τοῦ ἐκκλησιακοῦ λόγου (θεολογία) εἶναι, ὅτι αὐτὰ λειτουργοῦν (πρέπει νὰ λειτουργοῦν) *σωτηριολογικά*, σωστικά καὶ ὄχι θεωρητικά (ιδεολογία). Γιατὶ ἀπλούστατα τὸ οὐσιώδες καὶ ἀπώτερο ὄραμα τῆς Ἐκκλησίας –καὶ τῆς θεολογίας τῆς– εἶναι νὰ *σωθῆ* ὁ ἄνθρωπος. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο, τὸ κύριο καὶ τὸ πρωταρχικὸ αἶτημα ποῦ ἀπευθύνει ἡ Θ. Λειτουργία μας μὲ τὴν ἔναρξή της: «Ὑπέρ... τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν (= ζωῶν) ἡμῶν». Καὶ ἡ ἐκκλησιακὴ θεολογία μας καὶ ποιμαντικὴ μας, ἐὰν θέλουν νὰ παραμείνουν *σωστικές* καὶ ὄχι νὰ διολισθαίνουν σὲ ἰδεολογία, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ βρισκῶνται σὲ συνεχῆ *διάλογο* μὲ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ σὲ συνεχῆ *διάνοιξη* σὲ σχέση μὲ τὸν «σύμπαντα» κόσμο. *Διάλογο καὶ διάνοιξη*, λοιπόν, πρὸς πᾶσα κατεύθυνση, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, πρὸς τοὺς ἐγγύς καὶ τοὺς μακρὰν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποία ἱστορικά διανύουμε, ἐποχὴ ὀλοκληρωμένης νεωτερικότητος καὶ σαφῶς μετα-νεωτερικότητος, ἀλλὰ καὶ ὁ χωρὸς χρόνος τοῦ δικοῦ μας ἱστορικοῦ βίου παγίωσαν καὶ μᾶς ἔχουν εἰσαγάγει ἐξ ὀρισμοῦ σὲ ἓνα πεδίο *πολύπτυχου διαλόγου*, μὲ τέσσερις τοὐλάχιστον κεφαλαιώδεις πτυχές: 1) τὸν *Διορθόδοξο διάλογο*, γιὰ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ σπίτι μας, καθὼς αὐτὸς γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ ἀναγκαῖος, εἰδικὰ σήμερα, μεταξὺ *ὀμόδοξων ἑτεροτήτων*, 2) τὸν *Διαχριστιανικὸν διάλογο*, καθὼς ἡ κυριαρχία τῆς αἰωνιστικῆς ἐκκοσμικείσεως καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κουλτουραλισμοῦ ἐπάνω στὴν ἐμπειρικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας ὀλοένα αὐξάνει, προκαλώντας ὄλο καὶ περισσότερο *ἑτερόδοξες ἑτερότητες*, 3) τὸν *Διαθρησκειακὸν διάλογο*, καθὼς ἡ *αὐτοαποκαλυπτικὴ ἐνέργεια*² τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον ὄχι μόνον παραμένει ἀκόμη ἀκατάληπτη, ἀλλὰ ἐπαφίεται κυρίως στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν θεολογία τῆς νὰ θέσουν τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ, ποῦ φέρουν στοὺς κόλπους τους, ἐπάνω σὲ «ὄρος διαλόγου» καὶ «ἐπὶ τὴν λυχνίαν διαλόγου»³, ἰδίως ἀνάμεσα σὲ *ἑτερόθρησκες ἑτερότητες*, καὶ 4) τὸν *Διαπολιτισμικὸν διάλογο*, μέσα στὴν κοινωνία καὶ μὲ τὴν κοι-

2. Αὐτὴ εἶναι τὸ «γεγονὸς Χριστὸς» καὶ ἡ Ἱστορία τῆς σωτηρίας τοῦ «σύμπαντος κόσμου».

3. Πρὸβλ. Μτ. 5, 14-16.

νονία, μέσα στο νέο πολυπολιτισμικό πλαίσιο της μετα-νεωτερικής εποχής μας, όχι τόσο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ένοποίησης όσο και κυρίως της ευρείας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο επανέρχεται το πρωταρχικό αίτημα ξανά, που υποβάλλει με την έναρξη της ή Θ. Λειτουργία: «Υπέρ... της των πάντων ένωσης». Ποίων «πάντων»; Για να κρατήσουμε την αντιστοιχία με αυτούς που *διαλεγόμαστε*, που καλούμαστε να *διαλεχθούμε*, που καλούμαστε να προβοῦμε σε *διάλογο*, θα μπορούσαμε και να τους όρίσουμε. Πρόκειται για διάλογο μεταξύ: 1) Τῶν *όμοδόξων* [όρθοδόξων] *χριστιανῶν*, 2) τῶν *έτεροδόξων* *χριστιανῶν*, 3) τῶν *έτεροθρήσκων* και 4) τῶν ὁποίων «*θύραθεν*», που εκπροσωποῦν *έτερόκεντρες* κοινωνικές ἀντιλήψεις ή πολιτισμούς, ἀντίστοιχα. Και αυτό το αίτημα της Θείας Λειτουργίας μας, ή ὄντολογική «ένωση των πάντων», ὅπως και τό «ίνα ὡσιν έν»⁴ τοῦ Χριστοῦ, θα γίνη και μέσα ἀπό τὸν *διάλογο*, τὴν *διάνοιξη* και τὴν *συνδιαλλαγή*· και ἐὰν δὲν γίνη, τοῦλάχιστον θα ἀρχίση ἀπὸ τὸν *διάλογο*...

Δειγματοληπτικὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τοῦ Διαλόγου

Ἔχοντας δώσει ένα περίγραμμα και τὸ στίγμα τοῦ πολύπτυχου διαλόγου που ἐκτυλίσσεται ἀδυσώπητος μπροστά μας, εἰδικὰ στίς ἡμέρες μας, ὡς πανανθρώπινο αίτημα της κοινωνίας και τῶν ποικιλότροπων ἐκφάνσεών της, ἄς προσεγγίσουμε με ὀλίγα και με ἐλάχιστα μία σημαντική πτυχή της ἐκκλησιακῆς ζωῆς, τὸ γεγονός ἐκεῖνο, που τὸ ἀποκαλοῦμε κοινότροπα σήμερα «Ἐκκλησία ἐν *διαλόγῳ*». Αὐτὸ τὸ γεγονός τὸ συναντᾶμε πολὺ ἐκδηλα ὡς *στάση* ζωῆς *έναντι τοῦ κόσμου* στήν πατερική ἐποχή και γραμματεία, που ἀρχίζουν –για να ἀναφερθοῦμε δειγματοληπτικά– ἀπὸ τοὺς Ἀπολογητὲς ἀποστολικοὺς πατέρες, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι αὐτοὶ ἐγκαινίασαν τὸν *διάλογο* με τὴν ειδωλολατρική κοινωνία, τὴν τότε κυρίαρχη φιλοσοφία και τὴν Πολιτεία, και μάλιστα σε μία ἐποχή ἐκδήλωσης βάνουσαν διωγμῶν ἐκ μέρους της τελευταίας ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν. Συνεχίζει τὸ γεγονός αὐτὸ με τοὺς Καππαδόκες Πατέρες στο ἴδιο μοτίβο, τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ και τὸν ἅγιο Ἰωάννη Δαμασκηνό⁵, και πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση (1453), στήν ἴδια πάντοτε προοπτική, φθάνει μέχρι και

4. Ἰω. 17, 21.

5. Βλ. JEAN DAMASCÈNE, *Écrits sur l'Islam* (Présentation, Commentaires et Traduction par Raymond Le Coz), Παρίσι, ἐκδ. Cerf (σειρὰ Sources Chrétiennes, ἀρ. 383), 1992, 272 σελ.

τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ⁶, καθὼς καὶ τὸν ἅγιο Μάρκο Ἐφέσου τὸν Εὐγενικό.

Αὐτό, ὅμως, τὸ γεγονός τῆς «διαλεγόμενης Ἐκκλησίας» ὑπέστη ὕφεση κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Ὄθωμανοκρατίας (1423/1453-1821/1913) στοὺς δικούς μας χώρους καὶ κυρίως κατὰ τὴν διάρκεια τῆς γέννησης τοῦ *Χριστιανικοῦ Κονφεσιοναλισμοῦ* (ἀπὸ τὸ 1517 καὶ ἐνεῦθεν) στὴν Δύση πρῶτα καὶ μετὰ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, πού ἐκδηλώθηκε σὲ σύνολη τὴν δεύτερη χιλιετία, ἐναρξάμενου ἀμέσως μετὰ τὶς Δυτικὲς Σταυροφορίες (1095-1204) καὶ παγιούμενου, ἀνεπανόρθωτα πλέον, μὲ τὴν Προτεστάντικη Μεταρρύθμιση (1517), καὶ ἀποκορυφώθηκε ἰδίως τὸν 19ο αἰ. καὶ τὸ πρῶτο ἡμῖς τοῦ 20οῦ αἰ. Σὲ αὐτὴν τὴν, ὡς μὴ ὄφελε, ἐκδηλωθεῖσα ὕφεση *διαλόγου* συνόλου τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰ. μέχρι τὶς μέρες μας ἐπιστρατεύθηκαν ἢ συστρατεύθηκαν καὶ ὅλες οἱ –συσταθεῖσες ἔτι– ὁμολογιακὲς Θεολογικὲς Σχολές, οἱ ὁποῖες ὄντως συστήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν στὸ διάστημα αὐτὸ μέσα σὲ ἓνα κλίμα Ἀκαδημαϊκῆς Θεολογίας, πού προμοδοτοῦσε καὶ ἐνεθάρρυνε τὸν κονφεσιοναλισμὸ καὶ τὴν ὁμολογιακὴ στεγανοποίηση, καὶ ἀπέτρεπε ἔτσι τὸν διάλογο. Στὰ τελευταῖα χρόνια ἄρχισε τὸ γεγονός «Ἐκκλησία ἐν διαλόγῳ» νὰ ἐπανακτᾷ τὴν προγενέστερη πατερικὴ διάσταση, τὴν πρὸ τῆς Ἀλώσεως, παρὰ τὶς ἐκδηλές ὁμολογιακοῦ τύπου ἀντιδράσεις. Μία τέτοια προοπτικὴ ἐπανάκτησης καὶ ἀνάπτυξης τοῦ διαλόγου πρὸς ὅλα τὰ ἄξυμοῦθια ἐκδηλώθηκε, ἐκ μέρους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὰ 1902, στὰ 1920 καὶ ἐπέκεινα, καὶ στὴν Ἑλλάδα, λόγῳ ἀκριβῶς τῶν ἱστορικῶν καὶ γεωπολιτικῶν συγκυριῶν, λίγο πρὶν τὴν δικτατορία, κυρίως δὲ μετὰ τὴν μεταπολίτευση (1974) καὶ ἰδίως πρὶν τὴν δύση τοῦ 20οῦ αἰ..

Περιεχόμενο τοῦ Διαλόγου

Ὁ Διάλογος συνιστᾷ ἓνα πολύσημο ἐγχείρημα μὲ πολλὰ διακυβεύματα. Στὴν ἀπόπειρα διαλεκτικῆς καὶ διαλόγου, αὐτός, γιὰ νὰ εἶναι ὄντως *θεολογικός διάλογος*, καλεῖται νὰ μὴν υἱοθετῇ ὁμολογιακὸ χροῶμα στὴν πραγμάτωσή του. Καλεῖται συνεχῶς νὰ εἶναι *θεολογικός*, χωρὶς νὰ εἶναι ὁμολογιακός, καὶ ἐπομένως ἰδεολογικός. Νὰ εἶναι *διαλεκτικός*, χωρὶς νὰ διολισθαίνῃ σὲ ἀλλοιώσεις

6. Βλ. ADEL-THÉOD. KHOURY, *Les Théologiens Byzantins et l'Islam. Textes et Auteurs* (VIIIe-XIIIe siècles), Louvain-Παρίσι, ἐκδ. Nauwelaerts-Béatrice/Nauwelaerts, ²1969, 334 σελ.

αυτοῦ πού ἐπαγγέλλεται, τὴν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Θεολογία τῆς. Νὰ εἶναι *διανοικτικός* καὶ καθόλου στεγανοποιητικός. Κάθε ἀπόπειρα Διαλόγου καλεῖται νὰ υἰοθετῇ τὸν διάλογο «ἀπὸ πρωτοβουλία» του καὶ νὰ μὴν ἐνεργῇ στὰ θεολογικὰ δρώμενα «ἀπὸ ἀντίδραση». Ἐδῶ εἰσάγεται μία μεθοδολογικὴ διάκριση, καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε κάποια λεπτομέρεια, πού καταδειχνεῖ μία ἀβυσσαλέα εἰδοποιὸ διαφορά. Ὑπάρχουν δύο τρόποι ἐνέργειας στὴν ζωὴ καὶ τὴν καθημερινότητα - καὶ ἄς τὸ προσέξουμε αὐτό: ἐνέργεια «ἀπὸ πρωτοβουλία» καὶ ἐνέργεια «ἀπὸ ἀντίδραση». Καὶ ὑπάρχει πολὺ μεγάλο χάος πού χωρίζει τὸ «ἐνεργῶ “ἀπὸ πρωτοβουλία”» ἀπὸ τὸ «ἐνεργῶ “ἀπὸ ἀντίδραση”». «Ἐνεργῶ “ἀπὸ πρωτοβουλία”» σημαίνει, πὼς ἔχω σφαιρικὴ θέαση τῶν πραγμάτων, ἔχω ὄραμα, καὶ ἀναλώνομαι νὰ τὸ ὑλοποιήσω στὴν προοπτικὴ τῆς θέασής του, χωρὶς νὰ ἔχω κανένα λόγο νὰ προβάλω ἐμπόδια καὶ νὰ βάζω ...«τρικλοποδιές» σὲ κάποιον δίπλα μου, πού καὶ ἐκεῖνος, πιθανῶς, νὰ ἐπιχειρῇ κάτι *παράλληλο, διαφορετικὸ ἢ ἀκόμη καὶ ἀντίθετο*. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, «ἐνεργῶ “ἀπὸ ἀντίδραση”» σημαίνει, πὼς δὲν ἔχω σφαιρικὴ θέαση τῶν πραγμάτων καὶ ὄραμα, δὲν ἔχω οὔτε λόγο οὔτε ἀντίλογο, καὶ προσπαθῶ μὲ τρόπο ὑποκειμενικὸ, ἐπιμεριστικὸ, φονταμενταλιστικὸ καὶ βίαιο, κάνοντας ἀκόμη καὶ (ἱερὸ) πόλεμο ἂν χρειασθῇ, νὰ ἀναιρέσω αὐτὸ πού κάνει ὁ ἄλλος δίπλα μου «ἀπὸ πρωτοβουλία». Μὲ ἄλλα λόγια, ἔχουμε διαπιστωμένα πλέον δύο (σ)τάσεις στὸν θεολογικὸ κόσμο: Ἡ πρώτη (σ)τάση, ἀποδεδειγμένα, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς διαχρονικῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἐνῶ ἡ δευτέρη εἶναι ἡ (σ)τάση τῆς ὁμολογιακῆς, τῆς *κουλτουραλιστικῆς*, τῆς ἐθνικ(ιστικ)ῆς καὶ τῆς φονταμενταλιστικῆς θεολογίας, ἡ (σ)τάση πού ἐπιλέγει τὴν ἀντίδραση ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνέλαβε *πρωτοβουλία* μέσα στοὺς αἰῶνες καὶ ἀνέπτυξε τὸν *διαθρησκειακὸ* (πρβλ. ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, κ.ἄ., μὲ τοὺς Μουσουλμάνους) καὶ τὸν *διαχριστιανικὸ* διάλογο (πρβλ. τὴν πρόταση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ τὶς ἐγκυκλίους τοῦ 1902 καὶ 1904, καθὼς καὶ τὴν καθοριστικὴ του πρόταση γιὰ τὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ διαλόγου τὴν σχετικὴ μὲ τὴν σύσταση τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» τὸ 1920). Σὲ κάθε περίπτωση, τὸ γεγονός ἐνέργειας «ἀπὸ πρωτοβουλία» προδίδει εὐρωστία θεολογικὴ καὶ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἀλήθεια!... Καὶ πράγματι, τότε μόνον αὐτὴ ἡ Ἀλήθεια γίνεται ἄθλημα *κοινωνίας προσώπων* - πού συνιστᾷ τὴν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας-, καὶ ἄθλημα *σχέσεων*... Ἀπομένει, συνεπῶς, σὲ ἑμᾶς καὶ σὲ θεολογικὸ πλέον ἐπίπεδο νὰ παραλάβουμε τὴν *σκυτάλη διαλόγου* τῶν Πατέρων καὶ νὰ συνεχίσουμε αὐτὴν τὴν πολυεπίπεδη θεολογικὴ πορεία, πού ἔχει σαφῶς ἀρχή, μέσον καὶ τέλος...

Ἐπίμετρο

Στὴν Ἱστορία, στοὺς κόλπους τοῦ πτωτικοῦ κτιστοῦ, μὲ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δραστηριότητά μας καλούμαστε νὰ κάνουμε πράξη αὐτὸ ποὺ ἡ «διαλεγόμενη Ἐκκλησία» ἐπαγγέλλεται μέσα στὸν κόσμον καὶ τὴν Ἱστορία, τὴν ἀνάληψη πολύπτυχου διαλόγου. Καὶ ἀνάληψη διαλόγου σημαίνει ἀνάληψη εὐθύνης ἔναντι τῶν διηρημένων Χριστιανῶν καὶ ἔναντι τοῦ διηρημένου πτωτικοῦ κόσμου, τῆς διασπασμένης ἀνθρώπινης κοινωνίας, ὅπου ἅπαντες ἀναζητοῦν διέξοδα καὶ μετέρχονται διαφόρων τρόπων, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸν διάλογο, ὡς μέσο γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν ἀδιεξόδων. Ἐὰν ἡ Ἐκκλησία δὲν βρῆσκει τὸ ἐπίκεντρο αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ὑπέρβασης τῶν ἀδιεξόδων μέσα ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ ὁδὸ ποὺ διέρχεται καὶ ἀπὸ τὸν διάλογο, τότε θὰ ἔχη «μωρανθῆ»..., καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ «ἐν τίνι ἀλισθήσεται»⁷; Στ' ἀλήθεια, εἶναι δυνατὸν μίᾳ Ἐκκλησίᾳ νὰ μοιάζῃ μὲ μωραμένο-ἀφραλατισμένο ἄλατι; Σαφῶς ναί, μᾶς λέει ὁ Χριστός, αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως δυνατόν, καὶ οἱ ἄνθρωποι τότε τὴν Ἐκκλησίᾳ αὐτὴ θὰ τὴν παραπετάξουν καὶ θὰ τὴν περιθωριοποιήσουν. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἱστορικὰ καὶ διαχρονικὰ, ἔδειξε, πὼς εἶναι ἄλατι ἀλιστικό, οὔσα πρωτοπόρα στὸν διάλογο καὶ στὸ ἄνοιγμα τῶν δρόμων γιὰ ὑπέρβαση τῶν ἀνθρώπινων ἀδιεξόδων ἐσχατολογικά, στὴν προοπτικὴ τῆς *πρόσληψης* τοῦ «σύμπαντος κόσμου» καὶ τῆς «σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων *ἀπάντων*»!...

---

7. Μτ. 5, 13.